

W. Glasbergen

De Romeinse Castella te Valkenburg Z.H.

NL. Valkenburg 5

Groningen 1972

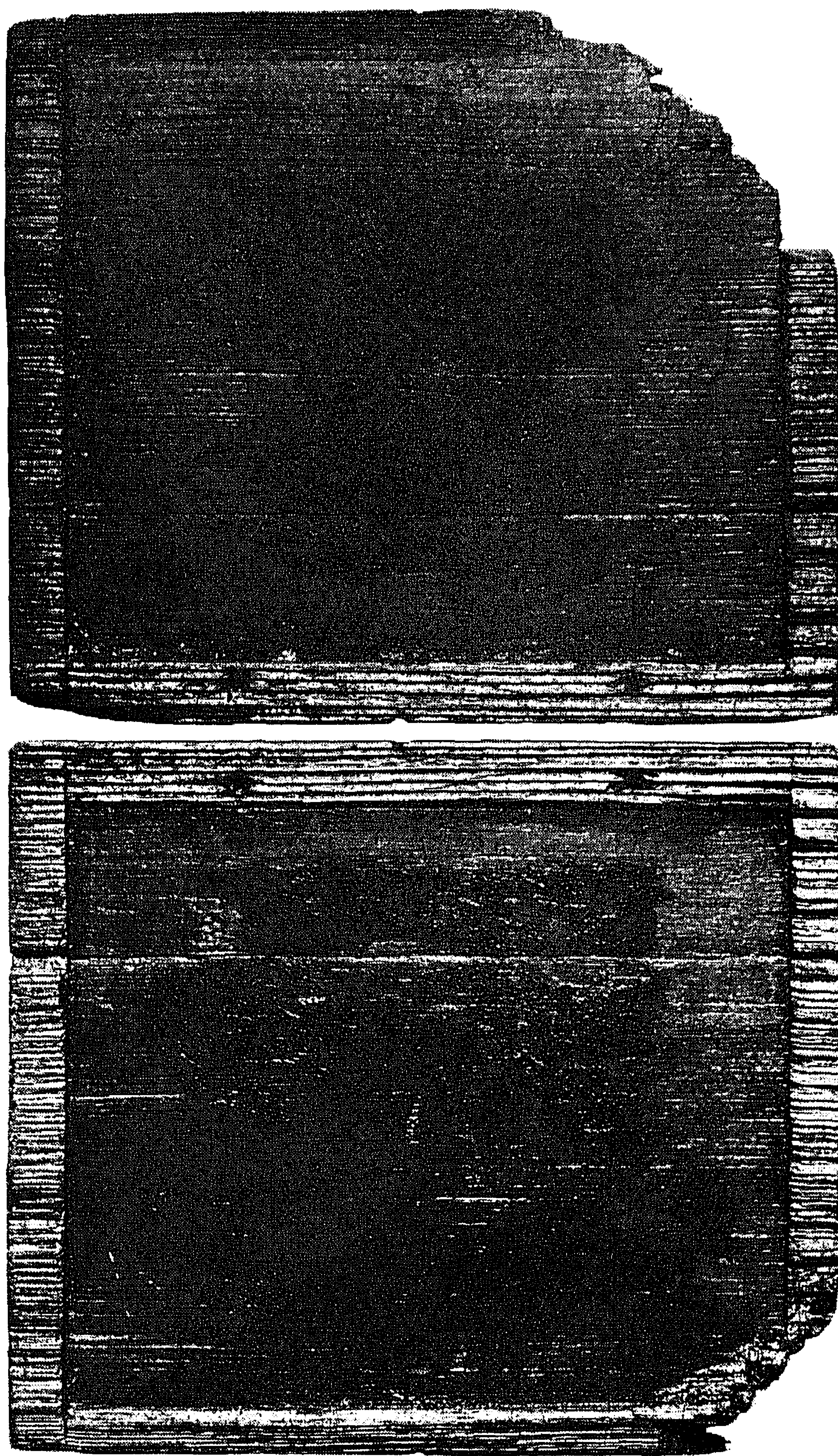

Fig. 30b. Als fig. 30a, binnenkant.

Fragment 1 (fig. 31a-b) (J. E. Bogaers).¹

(7269a, 0.00, uit standgreppel castellum 3: in de grond geraakt bij bouw 3, ergo opspit uit 2 of 1?).

Vermoedelijk iets minder dan de helft (bewaard gebleven hoogte 5.85 cm) van een *diptychon* of *codex (duplex)*: oorspronkelijk een rechthoekig plankje, dat overlangs in twee delen gespleten is, waarna de binnenste vlakken met uitsparing van een smalle lijst langs de rand enigszins verdiept zijn. De verdiepte gedeelten heeft men bedekt met een dunne laag was, waarin vervolgens met behulp van een puntige schrijfstift of stilus² – dwars op de nerfrichting van het hout – een mededeling is aangebracht. Beide delen van een diptychon waren aan een der lange zijden voorzien van twee – corresponderende – gaatjes, waardoorheen een draad of ring was gehaald, zodat de helften met een soort van scharnier verbonden waren. Wanneer een diptychon gesloten was, liep een draad, die aan de uiteinden verzegeld placht te zijn, midden over de twee delen; deze werd door een inkeping in het midden van de lange zijden op zijn plaats gehouden.

Aan de lange zijde van het fragment, waar zich het scharnier heeft bevonden, is nog één gaatje te zien; van het andere gaatje en van de inkeping is als gevolg van afsplintering niets meer waar te nemen.

Aan de binnenkant bevindt zich een deel van het verdiepte schrijfvlak (bewaard gebleven oppervlak 11.5/11.6 × 4.8 cm). Hierop zijn sporen van zwarte was, maar geen duidelijke lettertekens te zien.

Aan de buitenkant kwam, nadat een zeer dun laagje van een harde, brokkelige substantie (zegellak?) was weggenomen, een ingekrast, tweeregelig opschrift te voorschijn. Wegens de nerfrichting van het hout zijn de horizontale strepen der letters zeer moeilijk of nauwelijks te onderscheiden. Opvallend is verder dat het oppervlak in een strook langs de bovenkant en vooral in de rechter bovenhoek is beschadigd; het lijkt afgeschaafd of liever door rotting aangetast of gesleten te zijn, in tegenstelling tot de rest van het oppervlak, dat door de harde substantie bedekt was. Afmetingen:

breedte	13.35 cm
breedte verdiept schrijfvlak	11.5/11.6 cm
dikte aan de rand	0.6 cm
dikte verdiept schrijfvlak	0.4 cm

1. De hieronder volgende beschrijving van fragment 1 is voor een groot gedeelte gebaseerd op mededelingen van en overleg met W. Glasbergen, die tevens een schets leverde van de lettertekens die hij op 12.X.62 op de buitenkant meende te kunnen lezen, en van wiens hand de met behulp van foto's vervaardigde en hierbij gereproduceerde tekening (fig. 31b) is. De schrijver was verder in de gelegenheid het betreffende stuk in het I.P.P. te Amsterdam op 7.II.63 aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen, waarbij gebruik gemaakt kon worden van een stereomicroscop.
2. Van ijzer, brons of been. Aan de bovenkant eindigde een stilus meestal in een spateltje, waarmee de ingekraste waslaag desgewenst weer gladgestreken kon worden.

Het fragment vormt een deel van de *voorzijde* van een diptychon, waarin, nadat dit laatste gesloten was, de hier besproken inscriptie, het *adres* is gekrast.¹ Dat het adres pas is aangebracht nadat het diptychon met behulp van een draad en een zegel gesloten was, blijkt uit de relatief brede, midden over de adreszijde lopende strook die in het geheel geen lettertekens bevat en bovendien (zie beneden) de naam van de geadresseerde in tweeën verdeelt.²

Het adres bevindt zich op het tweede deel van het diptychon, dat de ontvanger van de *brief*, nadat hij het zegel en de daarbij behorende draad verbroken had, naar zich toe heeft moeten klappen alvorens hij van de inhoud van het aan hem gerichte schrijven kennis kon nemen; het is dus mogelijk dat de tekst van de mededeling geheel of grotendeels te lezen is geweest op de binnenzijde van het eerste, geheel verloren gegane deel van het diptychon.

Fig. 31a. Castellum 1, 1a, 2 of 3. Fragment van tabula cerata: buitenkant met ingekrast adres van militair van de cohors III Gallorum equitata (1 : 1).

Het opschrift op de adreszijde kan als volgt gelezen worden:

TIGIIRNI LO MIL/CHOR III GALLORII = Tigernilo mil(iti)/c(o)hor(tis)
III Gallor(um)e(quitatae), Aan Tigernilus, soldaat bij de cohors III Gallorum
equitata.

1. Direct in het hout, niet in een waslaag, zoals de mededeling aan de binnenzijde. Dergelijke adressen zijn soms met inkt aangebracht; zie R. Laur-Belart in: *Jahresber. Gesellschaft Pro Vindonissa* 1942/43, p. 34, Abb. 19, en 1943/44, p. 30, Abb. 18.
2. Vgl. o.a. O. Bohn, Hölzerne Schrifttäfelchen aus Vindonissa, in: *Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde*, N.F. 27, 1925, p. 9 en 11, R. Laur-Belart, Über die Schreibkunst beim römischen Militär, in: *Jahresber. Gesellschaft Pro Vindonissa* 1942/43, p. 34, Abb. 20, p. 35, Abb. 22, en id., Brieffragmente aus Vindonissa, II, in: *Jahresber. Gesellschaft Pro Vindonissa* 1943/44, p. 36, Abb. 25-26.

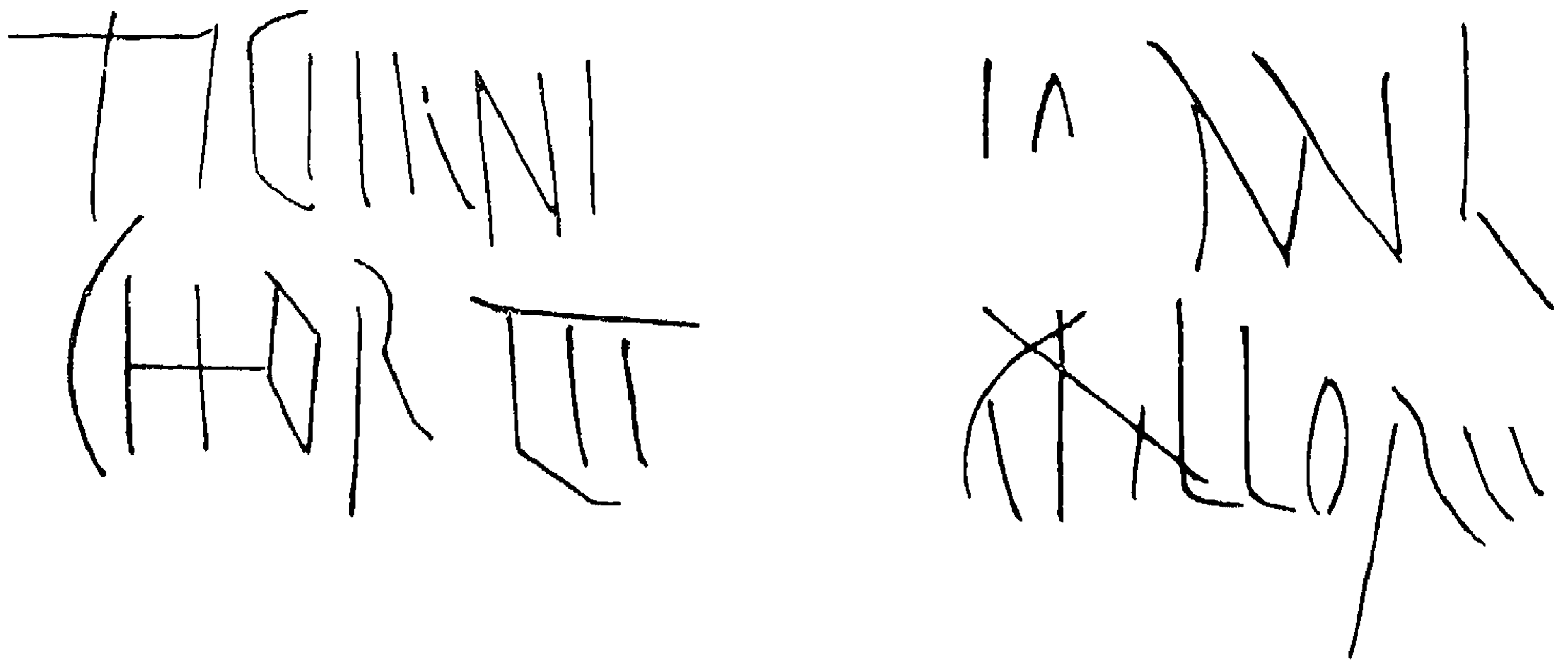

Fig. 31b. Als fig. 31a: ingekrast adres (1 : 1).

De letters – in nog weinig ontwikkeld cursief schrift, dat in tegenstelling tot de teksten die in veel kleinere letters op de binnenzijde van schrijftafeltjes plegen te zijn aangebracht, op zichzelf vrij gemakkelijk te lezen is – zijn gemiddeld tussen 1 en 1.5 cm hoog. Opvallend is het verschil tussen de eerste en de tweede G;¹ beide lettertekens zijn echter duidelijk te zien. In de eerste regel zijn de letters LO MIL slechts zeer moeilijk te onderscheiden vanwege de reeds vermelde aantasting of afslijting van het oppervlak.

Daar het tabulafragment afkomstig is uit een standgreppel van castellum 3, zal het zeer waarschijnlijk (opnieuw?) in de grond zijn geraakt in het jaar 47 of niet lang daarna. De betreffende brief kan reeds voor die tijd aan de geadresseerde zijn bezorgd; deze laatste moet wel deel hebben uitgemaakt van de bezettingstroepen van het Valkenburgse castellum in een of meer van de perioden 1, 1a en 2, wellicht nog van 3. De vermelde cohors III Gallorum, een afdeling hulptroupen – *auxilarii* – in dienst van de Romeinen, is dus tussen ca. 40 en 48, mogelijk tot 69, een tijdlang gestationeerd geweest in het castellum te Valkenburg.

Op grond van de relatief vroege datering van de tabula kan de *miles auxiliarius* aan wie de brief geadresseerd is, moeilijk reeds in het bezit van het Romeinse burgerrecht zijn geweest. Verder dient nog opgemerkt te worden dat o.a. in verband hiermee de eerste twee letters TI wel niet tot Tiberius (-o) aangevuld mogen worden,

1. Vgl. E. M. Thompson, *An Introduction to Greek and Latin Palaeography*, 1912, p. 312 en 335, en R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, 1914⁴, p. 7: Romeinse cursiefletters uit de tijd voor 79.

nog afgezien van het vreemde nomen gentilicium¹ (of afgekort nomen gentilicium + cognomen?), dat hier dan op zou volgen.

De geadresseerde heette hoogst waarschijnlijk Tigernilus. Mede uit deze eenvoudige naam valt op te maken dat hij behoorde tot de laagste categorie van vrije bewoners van het Romeinse rijk, de *peregrini*.² Gezien de datering van de inscriptie is het bovendien zo goed als zeker dat hij afkomstig was uit Gallia Lugdunensis; hierop wijst de naam van de cohors auxiliaria, waarbij hij als soldaat heeft dienst gedaan.³

De naam van de soldaat is Keltisch (Gallisch); zie Holder⁴ *s.v.* tigernus en tigernius: koning, heer. Van tigernus of tigernius is vermoedelijk met behulp van het zeer produktieve Gallische suffix -il(l)us het woord tigernilus afgeleid.⁵ Tigernus, tigernius en tigernil(l)us zijn overigens tot nu toe niet als namen uit de Romeinse tijd bekend.

Het belangrijkste element van het adres is wel de daarin genoemde cohors III Gallorum equitata. We beschikken hierdoor thans over een kostbaar gegeven aangaande een der afdelingen (of de afdeling?) van de hulptroupen die voor 70 in het castellum te Valkenburg gelegerd zijn geweest.⁶ Tot nu toe was het, wat de tijd voor de opstand der Bataven betreft, niet mogelijk zelfs maar van één castellum

1. Men zou dan in de eerste plaats een van de keizerlijke nomina gentilicia Iulius of Claudius verwachten.
2. Vgl. K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, 1951, p. 69 ss.; J. E. Bogaers, *Civitas en stad van de Bataven en Canninefaten*, in: *Ber. R.O.B.* 10-11, 1960-1961, p. 270.
3. Over Gallia Lugdunensis als de provincie waarin de cohortes Gallorum geformeerd zijn: G. L. Cheesman, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*, 1914, p. 60, 81 (n. 4) en 174; E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat*, 1932, p. 189. Over de formering van cohortes auxiliaariae in Gallia in het algemeen, en over de aanvankelijke herkomst van de aanvullingsmanschappen voor deze cohortes: K. Kraft, *o.c.*, p. 35 ss. en 43.
4. A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz* I-III, 1896 ss. Tigernus: Gregorius van Tours (ca. 540-594), *Liber in gloria martyrum* 51 'Thigernum castrum', 66: 'Tigernensi castello' (= Thiers in Auvergne). Tigernius: *Adamnani vita S. Columbae* (ca. 700) 1, 43, p. 80 'De duobus tigernis (voor tigerniis)'. Zie ook Holder, *o.c.*, *s.v.* Ticherna (vrouwelijke naam: G. Brambach, *Corpus inscriptionum Rhenanarum*, 1867, **2011, inscriptie op grafsteen in museum te Kassel, naar de mening van Brambach *originis transalpinae*), Tigernacus, Tigernomaglus, Togernius (of Tocernius) (*CIL* III 1510 en *CIL* V 375).
5. Vgl. K. H. Schmidt, *Die Komposition in gallischen Personennamen*, in: *Zeitschrift für celtische Philologie* 26, 1957, p. 41.
6. In het adres komt geen plaatsnaam voor, maar enkel de naam van de auxiliaire eenheid waartoe de geadresseerde behoorde. Hieruit mag men wellicht concluderen dat de brief niet over een grote afstand is verzonden, aangezien anders de plaats van bestemming wel vermeld zou zijn. De naam cohors III Gallorum equitata was overigens wellicht voldoende om deze eenheid (tezamen met de plaats van haar castellum) te kunnen onderscheiden van andere cohortes III Gallorum (zie beneden).

langs de Rijn grens in ons land de naam van de cohors of ala auxiliaria die er de bezetting van heeft gevormd, aan te geven.¹

Over de sterkte van de Valkenburgse cohors III Gallorum equitata licht het opschrift ons niet in. Het ziet er echter naar uit dat we hier niet te doen hebben met een cohors *milliaria*, maar met een cohors *quingenaria equitata*, een afdeling die nominaal uit 500 man heeft bestaan en voor ca. 75% uit infanteristen en voor het overige uit bereden manschappen was samengesteld.

Door de nieuwe inscriptie wordt verder weer eens de aandacht gevestigd op het probleem van de interpretatie van de plattegronden van de verschillende perioden van het Valkenburgse castellum met betrekking tot de aard van de troepen die daarin gestationeerd zijn geweest. Het is hier niet de plaats om nader op deze kwestie in te gaan.

De inscriptie is tenslotte nog van belang omdat ze het oudste gegeven levert over een cohors III Gallorum. Uit epigrafische bronnen kenden we tot nu toe minstens drie cohortes die III Gallorum hebben geheten, maar de betreffende berichten dateren uit de tijd na 70; deze cohortes zijn overigens hoogst waarschijnlijk alle reeds voor de jaren 69–70 geformeerd.² Momenteel is er echter nog geen verband te leggen tussen de Valkenburgse cohors III Gallorum en een der cohortes met dezelfde naam, die uit de tijd na 70 bekend zijn. Amersfoort, R.O.B., 30.III.63.

Naschrift (W. Glasbergen & W. Groenman-van Waateringe). Bij herbestudering, op 22.II.66, van het bovengenoemde tweede fragment met adressering op de buitenzijde, in 1942 aangetroffen in de zone buiten de wal van castellum 1, opgehoogd met het oog op de uitleg voor castellum 2, werd gelezen: C III G ALLORVM.

Fragment 2 (fig. 32).

(7264a, 0.00, uit tweede woonlaag van castellum 1 = 1a)

Iets minder dan de helft hw. van een diptychon (bewaard gebleven hoogte 5.55 cm), waaraan scharnierkant met twee gaatjes en inkeping voor zegeldraad. Op buitenkant door dwarsgeul voor zegels (lichtokerkleurige sporen aanwezig) gedeeld verdiept schrijfvlak (bewaarde delen 4 × 4.7 resp. 4.6 × 4.65 cm), waarop vrij duidelijke

1. Vgl. A. W. Byvanck, *Excerpta Romana* II, 1935, p. 389 ss.

2. Zie Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie* IV, 1901, s.v. Cohors (Cichorius), kol. 289 s.; G. L. Cheesman, *o.c.*, p. 174; E. Stein, *o.c.*, p. 189; *CIL* XVI met suppl., 1936–1955 (H. Nesselhauf), p. 181 en 246; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, 1938, p. 137 ss.; Kraft, *o.c.*, p. 37 en 175 s.